

AKTUELT

Gaustad og den tapte idyll

Mars 25, 2025

Essay av Åshild M. Aspøy

Stipendiat i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo

a.m.aspoy@iln.uio.no

Foto: kilde Universitet i Oslo

Tidligere publisert i Klassekampen 03.12.24

La oss forsøke med et litteraturhistorisk argument mot nedleggelse av Gaustad sykehus: På Gaustad kunne pasientene møte et pastoralt landskap.

▼ PASTORAL

I denne teksten skriver Åshild M. Aspøy om hva som – sett i et litteraturhistorisk perspektiv – går tapt ved nedleggelsen av Gaustad sykehus, nemlig det pastorale.

En pastoral er et hyrdedikt, preget av landlig ro og idyll.

Aspøy er stipendiat i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo

Mye brutal naturrasering er utført i sakskomplekset Gaustad og det nye Rikshospitalet, mye ubotelig skade.

«Muligheten til å trekke seg tilbake og søke ro har vært ansett som helende i over hundre år. Men vi har forlatt de prinsippene», sa Kristin Lie Romm i Morgenbladet 15. november. Hun er psykiater og seksjonsleder ved Gaustad psykiatriske sykehus og sa det i forbindelse med at Gaustad er vedtatt nedlagt, og videre drift flyttes til det nye Aker sykehus. Et nøkkelspørsmål er dette: Hva er det som går tapt når avgjørelsen om å flytte de psykiatriske sengeplassene settes ut i livet? Romm viser til medisinhistorie, og jeg får lyst til å støtte opp med 2000 års litteraturhistorie. I vestlig litterær tradisjon har muligheten til å trekke seg tilbake og søke ro vært viktig for mennesket siden antikken, der det startet med Theokrits (omtrent 316–260 f.Kr.) greske «ldyller», her gjendiktet til engelsk:

I shall not go thither,

Here are oaks, here is the galingale,

Here bees hum sweetly around their hives;

Here are two springs of coolest water,

Here birds warble on the trees,

Nor is there any shade

Equal to that beside thee,

And the pine showers its cones from on high

Diktets jeg finner trøst i den nære naturens detaljer og ser ingen grunn til å gå «dit» når det er «her» det er skjønt. Dette er en *pastoral*. I den opptrer naturen som et nært og tilgjengelig tilfluktssted for et urbant publikum. Theokrits lyrikk befinner seg i spenningsfeltet mellom by og land, realisme og idealisme. Spenning – implisitt eller eksplisitt – er et trekk ved pastoralen, og med følger andre motsatser: uro/ro, larm/stillhet, turbulens/stabilitet. Videre i den romerske antikken skapte Vergil det poetiske idélandskapet Arkadia, og med det forsterket han kontrastene og vinklet pastoralen ytterlige mot spenningen mellom by og land. Det var ikke helt problemfritt i Arkadia heller, men idélandskapet ble satt opp som et alternativ til den langt mer brutale virkeligheten. Med vedtak som det Gaustad er rammet av, er det betimelig å minne om dette: Mennesket trenger tilfluktsrom. Vårt behov for å kunne søke tilflukt i naturen er tidløst, uavhengig av sosial status og tilhørighet.

Romm påpeker hvor misvisende det gamle uttrykket «Det er høl i gjerdet på Gaustad» er. Gaustad har aldri vært inngjerdet, det var hele poenget. I mitt barndoms Sandnes var Dale psykiatriske sykehus en institusjon, også i overført forstand. Også der sang ungene det: «Det e høl i gjerdet på Dale. Det e derfor du e her». Det var ikke gjerder rundt Dale heller. Jeg gikk på svømming i pasientbassenget, og det var litt som å dra på svømmekurs til et slott. Det skyldtes både det store hovedbygget i jugendstil og naturen rundt: plasseringen i landskapet, samspillet med topografien. Skogsstier ledet ned til fjorden og stranda. Bak kneiste Dalsnuten, byfjellet som gir naturopplevelser med utsikt til storhavet utenfor. På Dale møttes kultur og natur på slående vis. Etter en totrinns nedleggelse i 2001 og 2004 og en periode som asylmottak, er det forfallet og den store spøkelsesturismen som har vært mest slående.

Fra kontoret mitt på Blindern ser jeg Gaustad, i rødbrun teglstein, med skifergrå saltak og klokketårn i irrgroent. Foran tar UiOs nye livsvitenskapsbygg gradvis form. Det reiser seg og brer seg i firkanta kolosser i paletten fregattgrått til kullsvart, og jeg har stusset over det arkitektoniske valget: At hus for livsvitenskap kan se sånn ut. Gaustad, med sine farger, paviljonger, organiske former og materiale blir også arkitekturhistorisk så tydelig fra en annen tid. Det er satsing og nedleggelse side om side. UiOs bygg er uferdig, men de mørke klossene kunne vært moduler fra Dødsstjernen hvis Dødsstjernen var en firkant. Det skriker ikke liv, i alle fall. Kanskje blir det fint når det blir ferdig. Men i skrivende stund er byggetomta fra min utkikkspost en slående kontrast til det som er i ferd med å gå tapt på Gaustad, som nå fratas muligheten til å være nettopp et hus for sin egen livsvitenskap. For det er vel det noen av disse asylenes også er, der de målbærer noe vi dypest sett har visst i uoverskuelighet: Mennesket er både natur og kultur og trenger pendlinga – og syke mennesker gjerne ekstra. De behøver hyppigere avbrekk fordi eksistensen er brutal.

Kampen for det som blir borte når steder som Gaustad forsvinner, er altså også en kamp for pastoralitet. Pastoralen er en omfattende modus, men viktigst her er dette: Den er et tilfluktsrom. Som litterær form var den stabilt populær til den gikk av moten rundt 1700-tallets

slutt, og romantikkens natursyn overtok. Pastoral natur byttes ut med sublim natur, som var vill og fremmedartet og satte mennesket i perspektiv. Romantikken korrigerer det antroposentriske 1700-tallet. Men en annen idé løp også gjennom århundret: forestillingen om mennesket og natur i balanse, det store *equilibrium* – det *sensitive* 1700-tallet. Det romantiske natursynet tok mennesket langt av sted; det sensitive omfavnet en naturopplevelse som tangerer byen. I Vesten står pastoralen for 2000 år med resonans i folks liv. Og nå gir den gjenklang i kampen for de psykiatriske sykehusene – asylene.

Ordet pastoral kommer av det latinske *pastor*, som betyr hyrde. Hyrden blir et bilde som følger modusen hele veien og viser seg svært elastisk. De antikke hyrdediktene kretset rundt en idyllisert versjon av hyrdelivet. Selve gjetinga havner i bakgrunnen, og hyrdene har god tid til samtale og sang, til å elske og til å sørge. Alt skjer i et *locus amoenus*, det skjønneste sted, hvor årstidenes sykliske rytme er styrende for tilværelsen.

Den virkelige yrkesgruppen hyrder befant seg nederst i det sosiale hierarkiet, utenfor standssamfunnet – omtrent så langt unna adelen det er mulig å komme. Livet som hyrde var brutalt og farlig og strukturert etter et internt hierarki, der geite-, saue- og kuhyrder hadde ulik status. Og tilsynelatende paradoksalt er det at det ble adelen som omfavnet pastoralen. De kledde seg som hyrder og hyrdinner, vandret til sine kunstige kilder, hvilte i skyggefulle velkomponerte pinjelunder (om klimaet var pinjevennlig) og drev kurtise under frukttrærne i gjennomkonstruerte hager. Det er lett å le av aristokraten i kostyme som leker fattig. Men det blir anakronistisk å gjøre for mye narr, for hyrdediktet handler egentlig ikke om hyrder. Det er ikke så viktig med de sauene. Det handler om kjærlighet, tilflukt og ro. Og det er ikke så rart om en 1700-tallsaristokrat skulle finne på å ønske seg dette. Det er universelle greier.

Den gustavianske stockholmspoeten C.M. Bellman levde i en kontekst preget av urbaniseringens skyggeside. Byen var brutal, full av uro, larm og turbulens. Sykdom og alkoholisme florerte i alle samfunnslag, og hardest rammet var de marginaliserte. I diktsyklusen «Fredmans Epistlar» (1790) vender Bellman blikket mot disse. Her låser han opp pastorale rom for nye brukere – de som sto utenfor, slik hyrdene i sin tid hadde gjort. Han tilbyr pastoralitet til nye grupper, og samtidig: Han identifiserer hyrdene i sin tid. For der adelskvinner ellers gjerne kledde seg ut som hyrdinner, lar han i sin lyrikk en prostituert gjøre det samme. Bellmans figurer er hyrder uten får. Og de gis adgang til pastoralitet og natur som ellers hadde vært forbeholdt høyere sjikt. Der tilbys de pause fra livet på marginene, løftes opp av rennestein, ut av kroen og bordellet for midlertidig asyl i Arkadia, et Arkadia som ikke er annet enn Stockholms omland.

Hvem som er vår tids hyrder, får stå åpent, men det er utenkelig å legge ned for eksempel Frognerparken fordi vedlikeholdet er for kostbart, eller ta fra kongen parken hans fordi arealbruken kan effektiviseres. Å tillegge de like gamle psykiatriske sykehusene samme verdi

ville ikke være så søkt, all den tid brukerne av disse stedene i større grad enn andre borgere trenger det de gjør: fasiliteter for vårt behov for å være også natur. For Gaustads del: Det blir ikke like lett med Sinsenkrysset som nærmeste nabo.

Den svenske 1700-tallspoeten H.C. Nordenflychts hyrdeverden er plassert i et fortidig Utopia. Det er ikke bare nostalgi, og hun mente ikke at Utopia reelt kan gjenfinnes, men ville gjerne leke med tanken. Vi kan drømme om det. Å skildre hyrder, å gi anerkjennelse til fordums idyll skaper behag, mente hun. Noe liknende skjer, tror jeg, i møte med et pastoralt landskap. Det er så rolig. Det gir en følelse av noe bestandig, et kontinuum. Og det kan oppstå i en eplehage på Gaustad. Slik har epletrær sett ut siden tidenes morgen, siden Eden om man vil. Vi kobles på noe repetitivt, syklisk og stabilt: epleblomster som befruktes, frukt som modnes. Syklusen gjentas. Det kan vi stole på, det er trygt. Slik også en hest er – som hestene på Gaustad – fordi den er stor og mektig, men også sensitiv. Den manifesterer en balanse som særlig i livets tunge perioder kan være kjærkommen. Noe av natursynet som tar form på 1700-tallet – kimen til det som siden blir disiplinen økologi – omhandler balanse og alle organismers finstemte samspill og menneskets plass i det. Det er kanskje noe slikt de pastorale rommene på Gaustad har inneholdt og som nå raseres.

I nærmere 2000 år leverte pastoralen noe et urbant publikum ville ha. Så gikk vi lei. Det ble litt kjedelig og repetitivt. Men den rolige naturopplevelsen er ennå et fundamentalt menneskelig behov, og ved hendelser som nedleggelsen av Gaustad kan det være fint å skotte til hvordan litteraturen har uttrykt denne lengselen. Gaustads grunnlegger, legen Herman Wedel, trodde på å plassere pasienter i vakre landlige og rolige omgivelser, i kontrast til deres vante miljø, for sjelefred og helbred. Det korresponderer med en pastoral kongstanke. I den ligger en idealisering av et ruralt liv som sto for en stabilitet som også har en implisitt kritikk av den turbulente, hastige urbaniteten. Her har Wedel Vergil i ryggen. Det kan jo være noe å tygge litt på. På Gaustad blir en 2000 år gammel god idé sakte, men sikkert maltraktert.